

ҚУРИЛИШ КЛАСТЕРИ: МОҲИЯТИ, ТАРКИБИ ВА ЖОЙЛАШТИРИЛИШ ТАМОЙИЛЛАРИ

Абдурахманов М. А

Наманган муҳандислик-технология институти

Аннотация. Ўзаро боғлиқ тармоқлар гуруҳини бирлаштирган минтақавий кластерлар, яъни технологик занжир билан боғланган хомашё етказиб берувчилар ва тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқарувчиларнинг ҳудудий бирлашмасига асосланган корхоналар мажмуаси ҳамкорликнинг муҳим шакли ҳисобланади.

Таянч сўзлар. Минтақавий кластер, ишлаб чиқариш ҳажми, қурилиш саноати, қурилиш индустрияси, стратегия, иш ўринлари, иқтисодий интеграция, драйвер, минтақа.

Ҳозирги пайтда минтақаларда қурилиш соҳасини модернизация қилиш зарурияти ва бу борада тармоқ стратегияси ишлаб чиқиш долзарб аҳамият касб этмоқда. Ушбу стратегиянинг мақсади ва мазмунига кўра, қурилиш корхоналари ўртасида ишлаб чиқариш ресурсларидан самарали фойдаланиш ва барқарор ривожланишига имкон берувчи меҳнат кооперациясининг инновацион шакллари яратишдан фойдаланишни талаб этди.

Замонавий шароитда ўзаро боғлиқ тармоқлар гуруҳини бирлаштирган минтақавий кластерлар, яъни технологик занжир билан боғланган хомашё етказиб берувчилар ва тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқарувчиларнинг ҳудудий бирлашмасига асосланган корхоналар мажмуаси ҳамкорликнинг муҳим шакли ҳисобланади. “Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг замонавий концепциясида иқтисодиётнинг анъанавий равишда тармоқларга ёки кичик тармоқларга бўлиниши ўз аҳамиятини йўқотмоқда. Биринчи ўринда фирмалар ва ташкилотлар ўртасидаги муносабатлар тизими, стратегик уюшмаларни яратиш, кластер ёндашувини қўллаш ҳисобланади”[1].

Минтақавий кластер анъанавий ишлаб чиқариш мажмуалари билан таққослаганда, имкон қадар маҳсулот ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва хизматлар кўрсатишни бозор тамойилларига асосланади. Кластер – саноат кооперациясининг самарали механизми, чунки бундай ассоциация ташаббускорлари рақобатдош устунликларни

яратиш учун турли шаклларда бирлашиш зарурлигини англаган саноат корхоналари томонидан яратилади.

Қурилишда кластер ёндашувининг мазмунини батафсил ёритиб очиш учун кластер тушунчаси эволюциясини кўриб чиқишни мақсадга мувофиқ. Минтақавий иқтисодий тармоқларини кластерлаштириш назариясининг шаклланиши М. Портер асарлари билан чамбарчас боғлиқдир. М. Портер нафақат алоҳида компаниялар, балки бутун тармоқлар, минтақалар ва мамлакатлар учун рақобатбардошликни таъминловчи омилларни ўрганади. Ушбу компаниялар ўз унумдорлик кўрсаткичлари бўйича рақобатлашадилар. М. Портер таърифига кўра, кластер оралиқ тушунча бўлиб, бир ҳудудда жамланган ва ўзаро таъсирдан фойдаланадиган бир-бири билан боғлиқ компаниялар ва саноат гуруҳларини назарда тутаяди. М. Портернинг фикрича: Кластерлар – “маҳсулдорлик двигателлари” дир[2].

Айни пайтда, юқори қўшимча қиймат занжири яратиш мақсадида муайян бир соҳадаги фаолият юритувчи корхоналарнинг ташкилий ва иқтисодий бирлашмалари кластерлар деб номланади. М. Портер кластерларни “географик жиҳатдан яқин корхоналар гуруҳлари ва уларнинг қўллаб-қувватловчи инфратузилмалар” деб таъриф беради. Бу орқали корхоналарнинг бир-бирига таъсири яққолроқ намоён бўлади. “Кластер тузимасининг асосий жиҳати – бу ихтисослашган ишчи кучини жалб қила олиш, малака, билимлар, тажрибаларни кенг ёйиш ва махсус иқтисодий алоқаларга киришишда ифодаланади”[2].

С. А. Мохначев ҳамда Е. С. Мохначева: “Кластер тузилмаси турли корхоналар ва тармоқларнинг ўзаро бирлашувига асосланган тўрсимон шакл”, - деб ҳисоблайди. Муаллифлар кластер тузилмаларига таъриф беришда географик жойлашув эътибор қаратмайдилар. Кластерини тузилмаларини пировард маҳсулот ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлган корхона ва ташкилотлар тўрсимон ўзаро боғланиши сифатида кўрадилар”[4].

Америкалик иқтисодчи П. Кругманнинг сўзларига кўра: “кластерлар ихтисослашган ишчилар учун бозорнинг таркибий элементини шакллантиради, унинг самараси ишчи ходимлар ишга жойлашишида, иш берувчи субъектлар эса керакли салоҳият ва малакага эга иш кучини қўлга кирита олишида намоён бўлади”[4]. “Кластер – бу географик жиҳатдан жамланган тегишли тармоқлардаги бир-бирига боғланган компаниялар, ихтисослашган етказиб берувчилар, хизмат кўрсатувчи провайдерлар, тегишли соҳалардаги фирмалар, шунингдек, маълум соҳаларда уларнинг фаолияти билан

боғлиқ бўлган, рақобатлашувчи, ammo шу билан биргаликда фаолият юритувчи ташкилотлардан иборатдир” [6].

П. А. Ларионованинг фикрича: “тизимли ёндашув нуқтаи назаридан ёндашилса, кластер – бу ўзаро муносабатлар билан бир-бирига боғланган ва натижалари бир-бирига боғлиқ бўлган, аниқ бир мақсад учун биргаликда ишлайдиган ягона ташкилий тузилишга бирлаштирилган турли соҳаларнинг иқтисодий субъектлари тўпламидир” [7].

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, кластер турдош ва ёрдамчи тармоқлар ўртасидаги ўзаро таъсирнинг ташкилий-иқтисодий шакли сифатида ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар турини кенгайтиришга ва янги бозорларни ривожлантиришга ёрдам беради [8].

Фикримизча, қурилиш кластери – минтақа мавжуд қурилиш, кон саноати, қайта ишловчи саноат, ишлаб чиқариш инфратузилмаси корхоналари чуқурлашган меҳнат тақсимотига асосланган такомиллашган ташкилий шаклдир. Кластер доирасидаги минтақавий иқтисодий интеграция орқали қурилиш хизматлари сифати яхшиланади, арзонлашади ва шу негизда саноат корхоналари инвестиция харажатларини камайтиришга эришилади, Минтақа иқтисодиётида замонавий технологиялар, бошқарув услублари жорий этилиши, етказиб берувчилар ва харидорлар ўзаро ахборот алмашиши жараёнлари осонлашади. Буларга таянган ҳолда ҳудудий кластер таркибига кирувчи корхоналар юқори иқтисодий кўрсаткичларга эга бўлишлари учун ҳам имконият яратилади.

Кластер муносабатлари ҳудуд ва тармоқ доирасида, шунингдек корпоратив бошқарув негизида шаклланиши мумкин. Кластерларни ташкил этишда давлат иштирокидаги вариантларни алоҳида таъкидлаш лозим. Барча ҳолларда кластерлар яхлит тузилмалар сифатида фаолият юритади. Айни

пайтда, мавжуд иқтисодий вазиятдан келиб чиққан ҳолда, давлат-хусусий шериклик доирасидаги кластерларни ташкил этиш мақсадга мувофиқ.

Қурилиш кластерининг ўзига хос хусусияти – мақсадли тадбиркорлик фаолиятидир. Қурилиш компаниялари, ижро ҳокимияти органлари, молия ташкилотлари ва илмий-тадқиқот институтларининг минтақавий даражадаги саъй-ҳаракатларини бирлаштириш қурилиш комплексини ривожлантиришни таъминлайди, маҳсулот ҳамда хизматлар ишлаб чиқариш жараёнининг рационалигига ёрдам беради. Бундан ташқари, хатарларни қайта тақсимлашни ва

корхонанинг тез ўзгарувчан иқтисодий шароитида хатарларни бошқариш бўйича мослашувчан сиёсатни амалга ошириш имконини беради. Бозор иқтисодиёти ривожланган мамлакатларда қурилиш компаниялари томонидан рақобатбардошликни ошириш бўйича саъй-ҳаракатларнинг бундай тарздаги бирлашиши анча муваффақиятли кўриниш олган.

Илмий адабиётларда кластер амалиётининг самарадорлигини баҳолаш ягона ёки умумий методикаси мавжуд эмас. Турли мамлакатларда қўлланилаётган математик моделларда миқдор ва сифат кўрсаткичлари ёрдамида кластерлар иштирокчилари бўлган корхоналар умумий ва хусусий иқтисодий натижалари баҳолаб борилади. Ушбу моделлар орқали мавжуд муаммолар аниқланиб, истиқболдаги режалар аниқланаб олинади. Лекин уларда кластер муносабатлари туб ҳусусиятларидан келиб чиқувчи умумий ижтимоий-иқтисодий натижалар миқдоран ифодаланмайди, хусусан, кластерни бошқариш тизимини баҳоланмайди, трансакция харажатлари тежалиши, тармоқлараро алоқалар самараси, ривожланишнинг ижтимоий томонларини эътиборга олмайди.

Қурилиш комплексининг фаолияти инвестицион жараёнларни амалга оширилиши учун хизмат қилиши билан боғлиқ равишда инвестицион ққурилиш кластерлари шаклланади. Минтақавий инвестицион қурилиш кластерининг асосий субъектлари таркибига кичик, ўрта ва йирик қурилиш корхоналари, воситачилик хизматлари ва қурилиш ишлари бажарилишда таъминот хизматлари кўрсатувчилар, бозор инфратузилмаси ташкилотлари (кредит, суғурта, лизинг, логистика компаниялари, савдо воситачилари, риелтор фирмалари), илмий-тадқиқот ва таълим муассасалари; касбий ва жамоатчилик уюшмалари, савдо-саноат бўлимлари, кластер ўзининг инфратузилмаси (кластер кенгаши, бизнес инкубаторлар, кичик тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш фондлари ва бошқалар) киради.

Қурилиш соҳасида кластер муносабатлари схематик тарзда қуйидагича ифодаланиши мумкин (1.1-расм). Расмдан кластердаги муносабатларнинг кўп қиррали эканлиги кўриниб турибди. Маълумки, кластердаги муносабатлар ҳал қилувчи даражада манфаатдорлик асосига қурилган ҳамкорлик муносабатлари сифатида намоён бўлади. Кластердаги ўзаро муносабатларнинг мураккаблиги ва биргаликдаги фаолиятнинг заминиди ихтиёрийлик, кластерни бошқаришга алоҳида ва ўзига хос ёндашувларни талаб этади. Унда давлат органларининг роли ҳам ўзига хос характерга эга бўлиб, улар

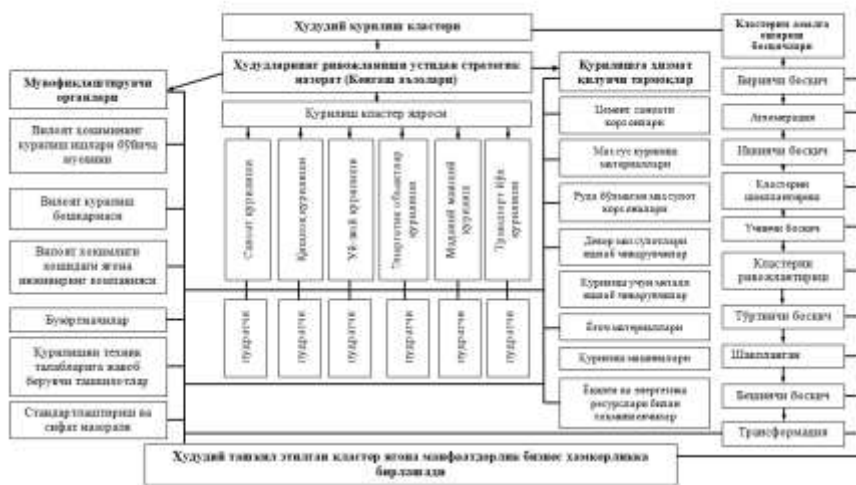
кластердаги муносабатларнинг тенг ҳуқуқли иштирокчилари бўлиб майдонга чиқишлари жоиз. Умуман олганда, кластер давлат-хусусий шерикчилигини ифодалаган ҳолда хусусий корхоналар афзалликларини давлат имкониятлари билан бирлаштиришга қаратилган бўлади.

Фикримизча мураккаб тизим сифатида инвестицион-қурилиш кластерига қуйидагилар хос:

- мураккаб тизимга эга ва ўз таркибига қатор кичик тизимларни олади;
- бир томондан, ташқи муҳитдан алоҳида ҳолда иш олиб боради ва иккинчи томонда эса, ташқи муҳит билан ўзаро алоқаларга киришади;
- қисман бошқарилувчи тизим бўлиб, унда марказлашиш элементлари сақланган ҳолда тадбиркорлик субъектлари мустақил фаолият олиб борадилар. Бу субъектлар учун эса ўзини ўзи ташкил этиш ва тартибга солиш хос;
- ҳудудий чекланган маконда жойлашган ва унинг ривожланиши шу маконнинг ривожланиши билан чамбарчас боғланиб кетган.

Инвестицион-қурилиш кластери фаолиятининг амалга оширилиши мазмуни ва оқибатлари нуқтаи назардан қуйидаги хусусиятлар билан тавсифланади:

- а) элементлар таркиби ва уларнинг ҳаракатланиши бўйича: кластердаги иштирокчиларнинг ҳамкорликда ҳаракатланиши бундай ҳамкорликсиз эришиб бўлмайдиган янги натижалар имкониятини

1.1-расм. Худудий қурилиш кластерининг намунавий шакли¹

¹ Мушарраф Умаров

таъминлайди (эмергентлик – элементлар бирикмасида алоҳида элементлардан мавжуд бўлмаган янги хусусиятнинг пайдо бўлиши);

- иерархия (элементларнинг бир-бирига бўйсунуш орқали тизимнинг ташқи таъсирга нисбатан барқарорлигини таъминланиши);

- бўйсунувчанлик (тизимнинг кичик тизимларга бўлиниши ва улар ўртасида алоқаларнинг сақланиб қолиши);

- бир бутунлик (алоҳида элементларнинг бир-бирига боғлиқ эканлиги, бусиз алоҳида элемент ўз мазмунини йўқотади);

- эҳтимоллик (тизимдаги алоқаларнинг олдиндан ва тўла белгилаб қўйилиши мумкин эмаслиги);

- кўп мезонлик (тизим фаолиятидан мақсадларнинг кўплиги).

- б) ҳаракатланиш учун хос хусусиятлар бўйича:

- интеграция (элементларнинг бирлашуви, биргаликда ишлаши, улар ўртасидаги алоқаларнинг ривожланиб бориши);

- динамизм (тизимнинг ривожлана олиш, тинимсиз ўзгарувчанлик қобилияти);

- тесқари алоқа (тизимнинг бошқарув таъсирига жавоби ҳақида ахборотнинг мавжудлиги);

- бошқариш (керакли натижани олиш учун тизимга таъсир кўрсатиш).

Минтақавий инвестицион қурилиш кластери фаолиятини тартибга солиш қатор тамойилларга асосланади. Улар кластернинг таркибий тузилиши ва бошқарув тизимига нисбатан талабларни белгилайди, кластердаги субъектлар фаолиятини тартибга солади. Мазкур принципларни қўйидагича баён этиш мумкин деб ҳисоблаймиз.

1. Умумий принциплар:

а) илмий ёндашув – кластер фаолиятини тартибга солиш тизимли таҳлил, мажмуавий ёндашув ва бошқа илмий усулларга асосланиш жоиз;

б) тармоқ манфаатлари билан ҳудудий манфаатлар уйғунлаштирилиши – инвестицион-қурилиш фаолият субъектлари манфаатларига риоя қилиниши ҳудуднинг ижтимоий ривожланиш эҳтиёжлари қондирилишига ҳам хизмат қилиши жоиз;

в) тизимлилик ва мажмуавийлик – тизимларни тартибга солиш назарияси қоидаларига асосланган ҳолда тартиб солувчи ва тартибга солинувчи кичик тизимларни ҳар томонлама қамраб олиниши жоиз;

г) минтақа ривожланишининг тарихий, географик, иқтисодий, ижтимоий-маданий ва бошқа ўлчамларининг эътиборга олиниши;

д) кластер таркибидаги субъектлар фаолиятидаги ижобий синергизм билан улар ўртасида рақобат муҳити сақланишини самарали қўшиб олиб борилиши, кластерда соғлом, ижобий мусобақа руҳини таъминлаб турилиши.

2. Махсус принциплар:

а) ишлаб чиқариш жараёнига инвестицияларнинг кенг жорий этилиши;

б) кластер ичида ахборот эркин ҳаракатланиши ва ахборот алмашинуви;

в) кластер доирасидаги моддий ва номоддий ресурслардан, кластер фаолияти натижалардан барча иштирокчиларнинг фойдалана олиши (тенг ҳуқуқлар), шу жумладан давлат кафолатларидан;

г) кластер эҳтиёжлари учун маҳаллий ресурслардан максимал даражада фойдаланиш;

д) кластер ичида интеграциянинг турли шакллари ривожлантириш;

е) тармоқлараро, ҳудудлараро ва халқаро алоқаларни ривожлантириш;

ж) кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш.

3. Кластерга кирувчи субъектлар фаолиятини тартибга солиш принципи:

а) субъектлар фаолиятининг иқтисодий, ижтимоий, экологик самарадорлиги;

б) бошқа иштирокчилар билан ҳамкорликда юқори фойдага эришиш (синергия);

в) маҳсулотнинг юқори сифатига эришиш (рақобатбардошлик);

г) харажатларни пасайтириш ва тежамкорлик (шу жумладан трансакция харажатларни тежалиши);

д) тўловга қобилиятли талабни максимал қондира бориш;

е) кластер доирасида мослашувчан стратегия асосида ишлаш.

Қайд этилган умумий принциплар бошқарув назарияси моҳиятидан келиб чиқади ва иқтисодий тизимларга қўйиладиган умумий талабларни ифодалайди, махсус принциплар ва субъектлар фаолияти принциплари кластерни бошқариш таркибий тузилишига, унда қарор қабул қилинишига нисбатан қўйиладиган талабларни акс эттиради.

ҒОЙДАЛАНҒАН АДАБИЁТЛАР;

1. Горячев Р. А., Ромашова И. Б. Кластерный подход в инновационной политике хозяйствующих субъектов как требование времени // Экономические науки. Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – Нижний Новгород, 2013. – №3 (3). – С. 52–59.
2. Портер М. Международная конкуренция. – М.: Международные отношения, 1993. – С. 65.
3. Мохначев С. А., Мохначева Е. С. Тенденция кластеризации в региональной хозяйственной системе // Региональная экономика: теория и практика. – М., 2009. – № 8 (101). – С. 49–52.
4. Савельев И. А. Кластерная форма пространственной организации экономических взаимодействий // Вестник Костромского государственного университета. – Кострома, 2012. – № 4. – С. 214.
5. Ларионова Н. А. Кластерный подход в управлении конкурентоспособностью региона // Экономический вестник Ростовского экономического университета. – Ростов на Дону, 2007. – №1. – С. 182.
6. Джумаев Б. М., Мехроби И. Х. Предпосылки создания региональных промышленных кластеров в районах республиканского подчинения Таджикистана // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических наук. – Душанбе, 2016. – № 2/4 (204). – С. 54.